

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI ÜLKESİNDE YAŞAYAN RUMLAR

İbrahim ŞİRİN*

Osmanlı ile ilgili ilk Batılı gözlemler, Türklere esir düşen daha sonra kurtulanların ya da Osmanlı ülkesinde herhangi bir suçtan dolayı hüküm giyenlerin Schildberger, Krafft, Schmidt ve Seideln gibi yazarların gözlemleridir. Bunlara daha sonra Osmanlı ülkesine elçi olarak gelen Busbecg, Schweigwer, Dernschwamn ve Gerlech gibi görevliler katılır. Avrupa insanı seyyahların gözlemleriyle Osmanlı hakkında bilgi edinir. Gözlemler, Avrupa'nın Osmanlı dünyasına karşı duyduğu tarihi ön yargıları beslemiş ve güçlendirmiştir. Dünya ticaret ağına Osmanlı'nın eklenmesiyle tüccarlar mallarını satmak için Osmanlı ülkesine gelmeye, gözlemlerini yazmaya başladılar. Chevalier D'arvieux, gibi tüccarları, J. J. Spon gibi arkeolog J. Piton de Tournefort gibi botanikçi meraklı araştırmacılar, Thomas Smith ve H. F. G. Paulus gibi misyonerler ve rahipler, Grand de Nerval, K. Humsun ve Edmondo De Amicis gibi edebiyatçılar takip etmiş ve Doğuyla ilgili yüzlerce seyahatname yazılmıştır.¹ Biz bu yazımızda Osmanlı tebaası olan Rumların Avrupalılar tarafından nasıl ve ne şekilde algılandığını irdedeceğiz.

Rumların Dilleri

16 ve 17. yüzyıl seyyahlarına göre Rumların konuştuğu dil antik devirdeki ve Bizans İmparatorluğu devrindeki felsefi, edebi ve dini eserlerde kullanılan eski Grekçeden çok farklıydı. 1547-1550 yılları arasında Petrus Gyllius'un yazdığına göre, İstanbul'daki Rumlar bu devirde eski Grekçe isimleri dahi ilgisizliklerinden unutmuştu. 1610'da İngiliz Seyyah George Sandys, Rumların çoğunun cahil ol-

* Yrd Doç Dr. İbrahim Şirin Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal ve Kültür Tarihi Yazıcılığında Yeri ve Önemi" Seyahatnamelerde Kocaeli, Haz. Yavuz Ulugün, Kocaeli, 2008, s. 9-13

duklarını, kullandıkları dilin de "Latin Rumcası" olduğunu yazar.² 1698'den 1711'e kadar 14 yıl boyunca Osmanlı ülkesini gezen Aubry de La Motraye, Rumların cahilliğinden bahsedip konuştukları Yunanca'yı bile unuttuklarının altını çizerek.³ Doğa bilimci Turnefort, imparatorluklarını yitirdikten sonra Rumların en mahir olanları Hıristiyan ülkelerine çekildiler, giderken ülkelerindeki bütün bilimi ve erdemi beraberlerinde götürdüler. Osmanlı imparatorluğunda kalanlar özellikle onların torunları, yazılı Rumca'yı o kadar göz ardı ettiler ki, Hıristiyanlığın gerçek kaynaklarından yararlanma olanağını ortadan kaldırdılar ve İncil'i açıklayamayacak hale düşüler. Bu durum günümüzdeki Rumlarda gözlenmektedir. Zar zor okuyabilmekte, okuduklarını anlayamamaktadırlar. Kilise görevlileri arasında okuma bilmek büyük marifet sayılmakta, Türk toprakları üstünde yazılı Rumca'yı bilen ancak bir düzine kadar insan vardır diyerek Rumların dilleri ile ilişkisine dikkat çekmektedir.⁴ Eliot, Rumların Osmanlı topraklarına geniş bir şekilde yayıldığını, Ege ve Marmara kıyılarında çoğunluk olduklarını, Karadeniz'den Rusya'ya ve Romanya'ya kadar kuvvetli bir Rum nüfusun olduğu Trabzon, Aydın ve Anadolu'nun iç kısımlarında Karaman bölgesinde çoğunlukta olduklarını, bu yerlerde Türkçe konuşup yazı dili olarak Yunanca'yı kullandıklarını yazar.⁵ Osmanlı ülkesinde Alman nüfuzun artmasına paralel olarak Türkiye'ye gelen birçok Alman subay, gazeteci, araştırmacılardan biri olarak 1890'larda Türkiye'ye gelen gazeteci yazar, Paul Von Lindau, İzmir'in köylerindeki Rumların yaygın olarak ama belirgin bir diyalektle Türkçe konuştuklarını, Rumcalarının genellikle çok kötü olduğunu yazar.⁶

Dinleri

Niğbolu Savaşı'nda esir düşen ve altı yıl Yıldırım Beyazıt'ın emrinde kalan Ankara savaşından sonra onunla birlikte tuksak olup Timur ve halefleri ile Kırım Han'ı nezdinde yirmi altı yıl daha kaldıktan sonra Almanya'ya kaçabilen J. Schiltberger, eserinde Rumların inançlarına geniş yer verir. "Rumlar kendi inançlarının

2 Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, (1530-1699), İstanbul, 2003, s. 188.

3 Aubry de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çeviren Nedim Demirtaş, İstanbul, 2007, s. 46, 1815'lerde Osmanlı ülkesine seyahat yapan William Turner benzer gözlemlerde bulunur. Rumların konuştukları dilde pek çok yanlış yaptıklarını belirtir. Willam Turner, *Journal of a Tour in The Levant*, Vol, I, London, 1820, s. 477.

4 Joseph Turnefort, *Turnefort Seyahatnamesi*, Çeviren, Ali Berktaş, İstanbul, 2005, s. 97.

5 Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, C. II, Çeviren Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, İstanbul, 1977, s. 215.

6 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir, 1998, s. 191.

gerçek Hıristiyanlık olduğunu, diğer bütün inançların yanlış olduğunu iddia ederler. Yalnız Pazar günleri (kilisede) merasim yaparlar, iş günlerinde değil. Çünkü rahipleri zanaat sahibi olup çalışmak zorundadırlar. Bu rahiplerin hepsi evlidir fakat ancak bir defa evlenebilir. Bir rahibin karısı ölürse artık bir daha ne eş olarak ne de başka şekilde kadın alamaz. Rumlar Çarşamba günleri etyemezler, cumaları ise sadece balık ve zeytinyağı yerler. Piskopos bütün yıl boyunca hiç et yemez. Oruç zamanında piskopos ve rahipler ne balık ne de et yiyebilir. Rahipler sakallarını tıraş ederse büyük günaha girmiş sayılır. Bir kimse ölünce duası okunur, rahip ve orada bulunanlara eski geleneklere göre yemeleri için "coleba" denilen ekşimiş buğday verilir. Ölüler gömülmeden önce yıkanır. Oruç zamanında elli gün oruç tutarlar. Advent'te (İsa'nın doğumu) rahipler ve din adamları kırk gün, Kutsal On iki Havari için otuz gün; Meryem'in Göğe Yükselmesinde yılda on beş gün oruç tutarlar. Meryem şerefine yılda üç gün bayram yaparlar. İsa'nın yeniden dirilmesinde bizim gibi değil, Paskalya gününü takip eden Cuma günü kutlarlar. O zaman "Xristos Anesi" duasını terennüm ederler ki bu "İsa Dirildi" anlamına gelir.⁷

Timur'a elçi olarak gönderilen İspanya sefiri Ruy Gonzales de Clavijo, Schiltberger ile aynı dönemde İstanbul hayatını, kutsal yerleri ve Rumların inançlarına değinir. O da, papazlar asla et yemeyip şarap içmedikleri gibi, yağda pişirilmiş bir yemeği de yemedikleri, hatta içinde kan dolaşan bir hayvan yemediklerinden, balık etini de yemiyorlarmış der.⁸

Rumların inancına göre Katoliklerin Vatikan'ı kutsal bildikleri gibi Rumlar da Makedonya'da Athos dağına kutsal biliyordu. İngiliz seyyah George Sandy'in verdiği bilgilere göre burada "Caloieros" veya "Kaloyer Rahipleri" denilen Rum keşişler yaşamaktaydı. Sayıları 6000 olan bu rahipler çevredeki diğer Hıristiyanlarla ilişki kurmazlardı. Kaloyer rahipleri yumuşak bir kumaştan cüppe ve başlık giyerler, saçlarını uzatırlardı. Etyemezler ve evlenmezlerdi. Rahipler bağcılık, balıkçılık ve tekne yapım işleriyle uğraşırlardı. Diğer Rum papazlar evlenebilirdi. Sene dört perhiz süresinde et balık katıyen yenmez, çarşamba ve cuma günleriyle kutsal günlerden bir gün önce oruç tutarlar, cumartesi günleri eğlenirlerdi.⁹

7 Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427*, Çeviren Turgut Akpınar, İstanbul, 1995, s. 180. 14, 1435-1439 tarihleri arasında seyahat yapan Pero Tafur benzer gözlemlerde bulunur. Özellikle balık yememeleri dikkatini çeker. Pero Tafur, *Travel and Adventures*, Çeviren Malchom Letts, 2004, s. 151.

8 Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çeviren, Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993, s. 52.

9 Aybet, a.g.e., s. 188-189. La Motraye, a.g.e., 60.

Antoine Galland, İzmir'i gezerken Rumların kiliselerine değinir. "İki kilise olmasına karşın çok fazla sayıda papaz vardır. Fakat bunların pek çoğu göstermelik din adamıdır. Sırf Türklerin din adamları dışındaki on üç yaşına gelmiş her Hıristiyan'dan aldıkları haraç denilen vergiden muaf olmak için papaz gibi görünürler; çünkü Türkler din adamlarından vergi almazlar. Ama din adamları bu bağışlıktan yararlanırken, kiliseler yararlanamazlar, kilise olarak topladıkları paraların bir bölümünü vergi olarak verirler."¹⁰ La Motraye, göre dünyanın hiçbir yerinde tüm dinler ibadetlerini Türkiye'deki kadar özgürce gerçekleştiremezler, taraftarlarının da inançları nedeniyle en az rahatsız edildikleri ülke yine burasıdır. Tüm dinler dinlerinin gereğini yerine getirir, ayinlerinde istedikleri gibi ilahi okurlar din adamları Roma'da nasıl giyiniyorlarsa öyle giyinip, halk arasına çıkabilirler. Katolik kölelerin bile kendilerine özel şapelleri var. Forsa mahkûmu Rum ve Ermeniler ise, komünyan ayinlerini cezalarını çektikleri gemilerde gerçekleştiriyorlar ve gemilerinde günah çıkarabilirler.¹¹ Fransız Kralı adına 18. yüzyılın başında seyahat yapan Piton de Tournefort, Papazların papaz olmadan önce bakire bir kızla evlenmek şartıyla bir kez evlenebildiklerini, evlenebilmek için, günah çıkarırken bir papaza bakir olduklarını ve bakireyle evlenmek istediklerini belirtmeleri gerektiği, eğer bir kadınla birlikte olmakla suçlanırsa papaz olamadıklarını (günah çıkarana parayla satın almamışlarsa) evlendikten sonra tekrar evlenemedikleri için köyün en güzel ve benzi en uzun ömürlü olan kıızıyla evlendiklerini belirtir.¹² Tournefort, La Matreye gibi Türklerin din konusunda baskı yapıldıklarının dini bir özgürlüğün altını çizer.¹³ 1810'larda Türkiye'yi gezen Lloyd gibi 1838-1840 arasında Türkiye'de bulunan Sir Charles Fellows, diğer seyyahlar gibi Rumların ruhani yönlerini çok zayıf bulur.¹⁴

10 Antoine Galland, İzmir Gezisi, Bir Elyazması (1678) Çev, Erol Üyepazarı, İzmir, 2003, s. 72.

11 La Motraye, a.g.e., s. 74.

12 Turnefort, a.g.e., s. 101.

13 Turnefort, , a.g.e., s. 97. Charles Lloyd, Osmanlı'da hakim dinin Müslümanlık olduğu bunun yanında Rumların İstanbul, istikrarsız bir tolerans ortamında dinlerini yaşadıklarının altını çizer. Lloyd dünya Rusya ve Osmanlı imparatorluğu gibi hiçbir yerde kuralların görmezden gelindiği bir ülke görmediği gibi kendi ilerleyişlerinin de hiçbir yerde olmadığını belirtmeden etmez. Lloyd, Travel at Home and Voyages by The Fireside For The Instruction And Entertainment of Young Persons, Philadelphia 1816, Volume 1 s. 80 ve 86.

14 Lloyd, s. 100.

Giyim ve Kuşamları

Ünlü Fransız Şarkiyatçı 1655-1656 tarihlerinde Türkiye’de bulunan Jean Thevenot, Osmanlı ülkesindeki giyim kuşama, giyimde kullanılan renklere dikkat çeker. Rumların başlarında ve ellerinde kullanmaya cesaret edemedikleri bazı renkler hariç Türklerle aynı giyindikleri, başlarında yeşil giymemeye özen gösterdikleri, beyaz sarık takmaya cesaret gösteremediklerine, Rum papaz ve rahiplerin daima siyah renkte elbise giyip, siyah başlık taktıklarına dikkat çeker.¹⁵ 1752-1756 yılları arasında Osmanlı ülkesini ziyaret eden M. Stephan Shulz, eserinde Rumların giyim kuşamıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. “Osmanlı’da bir insanın, başlığından, pabucundan veya çizmelerinden hangi millete ait olduğunu anlamak çok kolaydır. Türkler ve Frenkler, eğer Frenkler, Türk giysileri giymişlerse, sarı sahtiyan; Rumlar siyah, Ermeniler Kırmızı ve Yahudiler de vişneçürüğü sahtiyan kullanırlar. Başlık içinde aynı şeyler geçerlidir. Frenkler kırmızı-beyaz veya kırmızı-sarı, ama tek renk beyaz kullanamazlar çünkü beyaz Türklerin rengidir. Rumlar, beyaz çok nadiren de kırmızı çizgili başlık; Yahudiler, beyaz fakat mavi çizgili başlık; Rumlarda mavi çoğunlukta, Yahudilerde beyaz çoğunlukta. Eğer beyaz-mavi baş denirse Yahudi, mavi-beyaz baş denirse Rum anlaşılır.”¹⁶ 1809-1810 tarihleri arasında Türkiye’de bulunan Hobhouse, evlerin renklerinin farklılığını: Müslümanlar evlerini canlı renklerle, Yahudiler siyah, Ermeniler ve Rumlar, kahverengi veya koyu kırmızıya boyadıklarını belirterek vurgular.¹⁷

1892-1898 tarihleri arasında görevli olarak Türkiye’de bulunan Alman diplomat ve yazar Rodolf Von Lindau da Rumların giyimi ile ilgili bilgiler verir. Müslüman mahallesinde erkekleri örneğin, Yahudileri kaftanlarından, Müslümanları sarıklarından, Rumları ancak dizlerine kadar inen pantolonlarından ve Ermenileri, Rumlara benzeyen fakat arkalarında torba gibi sağa sola sallanan giysilerden tanınabilir. Kadınlar ise; yaşlı Ermeni ve Rum kadınları saymazsak genellikle geniş ve parlak renkte bir bluz, ayak topuklarına kadar uzanan koyu renkli bir etek giyiyorlardı.¹⁸

Osmanlı iktidarının gölgesinde yaşamak, inancınıza ve kabiliyetinize bağlıdır. Bu bağlılık, renklerden kıyafete, ata binmeden selamlaşmaya kadar kendini belli eder. Müslüman olmanın ayrıcalığı, günlük hayatın bütün alanlarında ken-

15 Jean Thevenot, 1655-1656’da Türkiye, Çeviren Nuray Yıldız, İstanbul, 1978, s. 194.

16 Gezginlerin Gözüyle İzmir, XVIII. Yüzyıl, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 72.

17 J. C. Hobhouse, A Journey through Albania and other Provinces of Turkey In Europe and Asia to Constantinople During the Year 1809-1810, Philadelphia, 1817, s. 418.

18 Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 143

dini gösterir. Gayrimüslim olanlar Müslümanlar gibi giyinemez. Çeşitli zimmî topluluklar, farklı renkte elbise giyip başlık takarlar. Müslümanlar, başlarına kavuk takarken ve ayakkabılarının rengi sarı iken Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi idi. Evlerinin boyaları konusunda da bir kısıtlama söz konusu idi. Zimmilerin evleri, siyaha boyanırken Müslümanların evlerinin beyaza boyanması böylece zimmi evlerinin farklı olması arzu edilirken zimmi evlerinin Müslüman evlerine bakan pencerelerinin de olmaması isteniyordu.¹⁹ Müslümanların Gayrimüslimlerle selamlaşmasına da yasak getirilmişti.²⁰ Bu tür yasaklar kurumlaşmış bir inanan inanmayan ayrımı eksenini üzerinden dini bir hava ile içselleştirilerek oluşturulmuştu. Öyle ki Osmanlı'nın din ile iktidar ilişkisinin en somut örneğini bulduğumuz Şeyh'ül İslâm Ebu Suud Efendi'nin ünlü fetvaları arasında, toplum içinde Müslim-Gayrimüslim ilişkisinde Müslüman üstünlüğünün, fetvalarla nasıl kurulduğu dikkate değerdir. Bu üstünlük teması, başından be-

19 Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu* Ankara, ara, 1996., s. 19 Yavuz Ercan, *Kıyafet konusunda Müslim, Gayrimüslim eşitliğinin var olduğunu ileri sürer. Ona göre yasaklama iki taraf içinde geçerlidir. Yani hem Gayrimüslimlerin Müslüman kıyafetinde, hem de Müslümanların Gayrimüslim kıyafetinde gezmelerinin yasak olduğunu, ve yasağın Gayrimüslimlerin kültür ve geleneklerinin devlet tarafından korunması anlamına geldiğini ve Gayrimüslimlerin çağına göre en geniş şekilde bir özgürlüğe sahip oldukları üzerinde durur. Ercan'ın getirdiği yorumlar sonuç itibarı ile geliştirilmiş yorumlardır. Oysa kılık kıyafet ve selamlaşma üzerinden Osmanlı beninin öteki üzerinden inşası söz konusudur. Meseleye bu açıdan baktığımızda Osmanlı'nın toplumu simgesel kuruluşunda bu yasaklamaların ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. Ercan "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku," OTAM, Haziran 1990, S: 1, s. 117-125.*

20 Johann Straus, "Konuşma", *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, Derleyen, François Georjeon, Paul Dumont, s. 342. Straus, gündelik yaşamın düzeni üzerine yazısında Osmanlı'da Gayrimüslim olmanın ne demek olduğunu izahına çalışır. Değişen şartlarla birlikte değişen konumlar, Osmanlı'nın değişik tabakalarında farklı tutumlar sergilendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı gündelik yaşamının eleştirisini içeren ve yazarı belli olmayan İstanbul'a Dair Bir Garip Risale'de selamlaşmanın Müslümanların üstünlük duygusunu hissetmelerinde önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Risale yazarı "ve bayram günü geyinüp kuşanup mihaneye varup şarap içen ve kefereni taklit eden müşevvişler; ve keferenin küfri günü kefereni ile işret eden dinsizler ve kefereni gördükçe Türkçe bilirken kefereni lisanı ile söyleşen pehlidler; ve kafir ile alış veriş ederken canım diyen canı çıkasılar ve kafir evine varup keferene selam verenler ve kafir güreüp selam verdükte selam alanlar" XVIII. YY. İstanbul'a Dair Risale-i Garibe, Hazırlayan Hayati Develi, İstanbul, 1998. s. 33 derken Müslümanların kendilerinin dışındakilere benzemesi ağır sözlerle eleştirilmektedir. 18 yüzyılda yazılan bu eser, gündelik yaşamdaki değişimi ve bu değişim karşısındaki Osmanlı'nın tavrını sergilemesi açısından ilgi çekicidir.

ri inanan-inanmayan (kendisi gibi inanmayan ki bu bağlamda Aleviler de kendisi gibi inanmadığından dolayı zındıktır) diyalektiği üzerinden inşa edildiği ve bu inşada dinsel söylemin kurucusu ve aynı zamanda gerek siyasal iktidarın meşruiyet organı, gerekse Müslüman iktidar söyleminin aktörü olarak ulemayı görmek şaşırtıcı değildir. Siyasal iktidarla organik ilişki içindeki ulema, gündelik yaşam üzerinde de oldukça etkilidir. Ebu Suud Efendi, verdiği fetvalarla Gayrimüslim zimmîlerin, Müslümanlarla ilişkisini kesin hatlarla belirler. Kâfirlere selam verilip alınmasını kendi ifadesi ile "caiz" bulmaz.²¹

Osmanlıların selamlaşmaya bu denli önem vermelerinin temelinde selamın; Müslümanlar arasında ayrıcı bir özelliğe sahip olması yatmaktadır. Selam, Müslümanlar arasında birlik ve yakınlaşmayı sağlamada atılacak ilk ve önemli bir adım olarak görülmekte,²² selamlaşma ile Müslümanlar arasındaki birlik, dayanışma, kardeşlik duygusuna atıf yapılırken aynı zamanda Müslüman olmayanlara selam verilmemesi ile kendinden olmayanı dışlama, itme, zorlama gerçekleşmektedir. Bütün bu uygulamalar Müslümanların hakimiyetini tesis etmek ve pekiştirmek, onlara güven duygusu aşımak, kendilerini kendileri gibi inanmayanlardan daha üstün görmek arzusuyla ilişkilidir. Dışlama, ötekileştirme, kümeleştirme, fiziksel ve simgesel şiddet iktidarın en önemli dışavurumlarıdır.²³ İktidar başkalarına kendini-kendi doğrularını, inançlarını dayatma biçimidir. Müslüman iktidarın belirgin vasfı, kendisi gibi inanmış olmaktır. Kendisi gibi inanmış olmayanlar yani Gayrimüslimler, ötekileştirilerek dışlanır. Ön yargı ve hıncın ördüğü engelin genellikle en kalın duvarlardan daha etkili olduğu bir gerçektir. Ötekinin bulaşıcı hastalıklar taşıdıkları, bitli pireli olduklarına, temizlik kurallarına uymadıklarına ve dolayısıyla sağlık için tehlike oluşturduklarına ya da zararlı fikirler ve alışkanlıklar yaydıklarına, ahlâksızlık ve iffetsizlik yaydıklarına ve kötü koktuklarına inanılır. Ötekileri çağırıştıran her şeye, yürüme biçimlerine, kılık kıyafetlerine dinsel ritüellerine, aile hayatlarına, hatta sevdikleri yemeklerin kokusuna hıncı duyulur."²⁴ Dışlama en belirgin gündelik yaşamda kendisini gösterir.²⁵

21 M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyh'ül İslâm Ebussuud Efendi Fetvaları, İstanbul, 1983, s. 91.

22 Osman Güner, "Hz. Peygamber'in "Öteki"ne Bakışı", İslâm ve Öteki, Hazırlayan Cafer Sadık Yaran, İstanbul, 2001, s. 257.

23 İktidar şiddet ilişkisi için bknz, Hannah Arendt, Şiddet Üzerine, Çeviren, Bülent Peker, İstanbul, 1997, s. 41-43.

24 Zygmunt Bauman, Sosyolojik Düşünmek, Çeviren Abdullah Yıldız, İstanbul, 2002, s. 74.

25 Müslüman merkezli iktidarın kendisi gibi inanmayı dışlama mekanizmasından önceleri Kızılbaş diye tanımlanan daha sonra Alevi olarak isimlendirilen topluluk da nasibini alır. Onlar Osmanlı için hem kendileri gibi inanan hem de inanmayan olarak aslında Gayrimüs-

Rumların gündelik yaşamda bir takım kısıtlamalar yaşamalarına karşın seyyahlar, onların devletin en üst görevlere geldiğine de dikkat çekerler.

Meslek ve Uğraşları

İstanbul'da yaşayan Rumlar ticaret işiyle uğraşır. Rum armatörler teknele-riyle Karadeniz ve Marmara'da ticaret yaparlardı. Taşrada yaşayan Rumlar ise tarım, balıkçılık²⁶ bağcılık, şarapçılık, demircilik, gül yağcılığı, sığır ve koyun çobanlığı yaparlardı. Seyyahlar daha çok ticaretle uğraşan Rumlara dikkat çekerler. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın dünya ticaretine entegre olmasıyla birlikte Rumlar, Avrupalı yaşam tarzını benimsemeye başladı. Özellikle Avrupalı tüccarlarla giriştikleri işbirliği sayesinde Rumlar ciddi sermaye birikimi elde ettiler. Seyyahlar, Rum gemiciler ile Avrupalı kapitalistler arasındaki ilişkiye dikkat çekerler.²⁷ Türklerin ticarete sıcak bakmaması buna karşılık Rumların müteşebbisliği seyyahların önemle özerinde durduğu husustur.²⁸ Buna karşılık Rumlar ve Ermeniler ticari hayatta zaman içinde ağırlıklarını koydular ve zenginleştiler.²⁹ Eliot, 1774 yılında imzalanan Kaynarca atlaşmasıyla Rumların birçok imtiyaz elde ettiklerini Beratlılar denilen imtiyazlı bir sınıfın ortaya çıktığının altını çizer. Denizci bir kavim olan Rumların Ermeni ve Yahudilerden daha çok bu imtiyazlardan yararlandığı ve çok zengin olduklarını ifade etmektedir.

limlerden daha tehlikelidirler ve bu yüzden Osmanlı Gayrimüslimlere tanıdığı hakları bu topluluklara tanımamıştır. Bunda elbette ezeli rakibi Safavi-Osmanlı ilişkisinin etkisi büyüktür. Hem dinsel hem de siyasal nedenlerle Aleviler marjda kalmış ve dışlanmışlardır. Tarih yazıcılığı bağlamında Osmanlı Safavi ilişkileri için bkz, J. R. Walsh, "The İstanbul, anbuloriography Of Ottoman-Safavid Relations in The Sixteenth And Seventeenth Centuries", *Historians of The Middle East*, Edited by, Bernard Lewis and P. M. Holt, London, 1962, s. 197-211.

26 1592'de Bohemyalı (Çek) Viyana sefiri olarak İstanbul'da bulunan Wenceslas Wratisslaw, Rumların balıkçılık ve pişirme konusunda yeteneklerini övgüyle söz eder. Buna karşılık Türkler balıkçılıkla çok ilgili değildir. Wenceslas Wratisslaw, *Adventures of Baron Wenceslas Wratisslaw of Mitrowitz*, Çeviren, A. H. Wratisslaw, Londra 1862, s. 50.

27 Alexander William Kinglake, *Eother or Traces of Brought Home from the East*, London, 1845, s. 47-55; R. Walsh, *A Residence at Costantinople*, London, 1836, C, II. s. 247.

28 Charles Colville Frankland, *Travel To And From Constantinople In The Years 1827-1828*, London, 1929, s. 93.

29 Kinglake, a.g.e., s. 49-50. Çağlar Keyder, seyyahların azınlıkların ticari hayatı ele geçirmelerinin sosyo politik analizini yapar. Rumların Avrupalı tüccarların himayesi ile zenginleştiğine değinir. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, 2000, s. 33-34, Fatma Müge Göçek, seyyahların izlenimlerine paralel olarak azınlıkların 18. yüzyılda Avrupalı tüccarların himayesine girerek zenginleştiklerinin altını çizer. Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*, Ankara, 1999, s. 83.

1834-1835'te Türkiye'de bulunan İngiliz edebiyatçı Alexander William Kinglake, Rum gemicilerin İstanbul'da sefaretlere birinin tercümanı ile çevrilen küçük bir dolap sayesinde Rus, İngiliz ve Fransız bayraklarını dalgalandırarak ciddi imtiyazlar elde ettiklerinden bahseder.³⁰ III. Selim ve II. Mahmut döneminde diğer alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da düzenlemelere gidildi. Ticareti geliştirmek ve yabancı uyruklu tüccara çeşitli tarihlerde kapitülasyonlarla tanınmış ticari imtiyazları ortadan kaldırmak mümkün olmadığından onların sahip olduğu haklardan yararlanacak Osmanlı uyruklu tüccar grubu oluşturmaya çalışıldı. Böylece Osmanlı tarihinde "Avrupa tüccarı" Hayriye tüccarı tipi ortaya çıktı. Müslümanların ticarete teşvik edilmesi, onların Avrupa pazarlarında boy göstermesi amaçlanıyordu. Ancak bu faaliyetlerden de sonuç çıkmadı ve üstüne üstlük Avrupalı tüccarın lehine gelişmelere sebep oldu.³¹ Seyyahların da dikkat çektiği gibi Rumlar Avrupalıların elde ettiği imtiyazlardan fazlasıyla yararlanarak ciddi gelirler elde ederek zenginleştiler. Rumların ve Ermenilerin Sultan zorla gasp eder korkusuyla zenginliklerini sakladıkları da seyyahların dikkatinden kaçmaz.³² Özellikle 19. yüzyılda zenginleşmelerinde sermaye birikimi edinmelerinde zenginliklerini gizleyerek vergi kaçırmalarının etkisi olsa gerektir. 1726 İzmir'i gezen Angelicus Maria Myller, İzmir'de yaşayan Rum ve Ermenilerin inci gibi değerli madenlerin ticaretini yapmalarına ve gümrükten değerli madenleri kaçırma yöntemlerine değinir. "Limana giriş çıkışların çok yoğun olması dolayısıyla İzmir gümrüğü sultanın hazinesine çok önemli miktarda girdi sağlamaktadır; gemilerle taşınan bu mallar arasında İran'ın ipek ürünleri "magnesia" pamuğundan yapılmış çeşitli pamuklular, kordoba derisi, halı, dokuma çeşitleri belli başlılarıdır. Ermeni, Rum ve Frenkler İzmir'de yoğun olarak kıymetli taş özellikle Doğu İncilerinin ticaretini yapmaktadırlar. Böyle değerli bir taş İzmir gümrüğünden saklanmak istendiğinde, genellikle Türkler için Hıristiyan kadınlara yaklaşmak ve hatta onları durdurmak konusunda yasak bulunduğu güvenilir bir Hıristiyan kadına gümrükten geçene kadar teslim edilir ve gemide tekrar alınır. Yukarıda andığım ürünlerin dışında İzmir ve çevresinde ravent, mazı meşesi, sakamonya, ve afyon da bol miktarda yurt dışına gönderilmektedir. Bu mallar Fransızlar tarafından peşin parayla satın alınırken, Hollandalılar ve İngilizler bu alışverişi değiş tokuş esa-

30 Kinglake, a.g.e. s. 49-50.

31 Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde (1808-1839)" Avrupa ve Hayriye Tüccarları", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Ankara, 1980, s. 237-241.

32 1833'te İstanbul ve Ege Adalarını gezen John Audjo, Rum ve Ermenilerin vergi kaçırmasına işaret eder. Audjo, Journal Of a Visit to Costantinople and Some of The Grek Island, London, 1835, s. 67.

sında yürütmektedirler”³³

19. yüzyılda Rumların elde ettiği zenginlik karşısında Adolphus Slade şaşkınlığını gizleyemez. “Rumların yaşayışlarını gördükçe, Türklerin mi yoksa Rumların mı bu ülkenin sahibi oldukları hakkında insanda bir şüphe beliriyor. Türklerin her şeyi askerlik ve memurlukta görmeleri, bir gün devletlerinin başına büyük dertler açacaktır. Türkler, istikbalin sadece askerlikte korunamayacağını bilmelidir. Halen bu gerçekten pek haberdar olmadıkları içindir ki; Padişahın yüzden fazla Türkü Avrupa’ya tahsile göndermesinin hikmetini anlamıyor ve padişahı gâvurlukla itham ediyorlar. Zaten İstanbul’da Rumların Türklerden çok üstün bir hayat sürdürdüklerini, bol para kazandıklarını, lüks konaklar ve yalılarda yaşadıklarını, paskalya günlerinde dinlerinin icap ettirdiği ayinlerden maada, büyük eğlenceler tertiplediğini, güvültülü alaylarla sokaklarda dolaştıklarını, hatta bu hareketleriyle şehrin düzenini bozduklarını gördükten sonra Rumlara Niçin isyan ettiniz? Sorusunu sormaktan kendini alamıyor. Rumların Türk sosyal hayatını nasıl sömürdükleri ve ekonomik sahayı nasıl kapladıkları, İstanbul’un en mutena semtlerinden biri olan Tarabya’daki Rumların saltanatıyla anlaşılır.”³⁴

Eliot, özellikle Fenerli Rumların Osmanlı hariciyesinde yükselişlerine dikkat çeker. “1699’da Sadrazam Köprülü Ahmet Paşa, Sakız Adasından Payonati adlı Rum’u kendisine hususi kâtip olarak seçti. Böylece Payonati Divan Tercümanı oldu. Girit adasında mühim mevkilerde bulundu. Hâlbuki o zamanlarda halkın dilinde “Sakızdan adam çıkmaz” diye bir söz dolaşırdı. Sonraları Payonati’nin yerini sonraları gene Sakız adasından Alexander Mavrocordato aldı. Türkiye’nin tam yetkili elçisi olmak sıfatıyla Karlofça Antlaşmasını imzalayan bu şahıstır. Böyle kişiler sayesinde Bab-ı Ali tercümanlık kalemi sadece bir tercümanlık servisi olmaktan çıktı; bir nazırlık haline geldi.”³⁵

1829-1830 ve 1831 yıllarında Osmanlı ülkesinde bulunan Adolphus Slade, Rumların tercümanlık mesleğinde maharetlerinin altını çizer. “Osmanlı imparatorluğunun yabancı devletlerle olan siyasi münasebetlerinde tercümanlık hizmetlerini Rumlar yapmışlardır. Bu suretledir ki, gerçekte hiçbir devletin de vatandaşı olmayan ve bir Avrupa devletiyle ancak sefarethane mensuplarına gerek dahilde, gerek hariçte yaptıkları uşaklıktan ibaret bir rabıta kurmuş olan Rum, kısa zaman-

33 İlhan Pınar, Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve Yabancıların Gözüyle İzmir, 1608-1918, İzmir, 2001, s. 60.

34 Adolphus Slade, Kaptan Paşa, Çeviren Osman Öndeş, İstanbul, 1973, s. 87

35 Eliot, a.g.e., C II, s. 222.

da Avrupa devletinin sadık adamı, derken ajanı ve temsilcisi olup çıkar"³⁶ Divân-ı hümayun tercümanı olan Rum asıllı tercümanların özellikle Rusya'nın Osmanlılara karşı giriştiği 1768-1774 savaşında, Rumları Osmanlılara karşı isyana teşvik etmeleri, 1821 Yunan isyanında Bab-ı Ali'ye yanlış bilgi vermeleri, Osmanlı yönetimini harekete geçirdi. Rum tercümanlar ve maslahatgüzarlar görevden alındı. Tercüme işlerine bakmak için Mühendishane-i Berri Hümayun hocalarından Yahya Naci Efendi ile oğlu babı-ı Aliye getirildi. İşlerin yoğunluğu ve eleman azlığı nedeniyle pek başarı sağlanamadı. Bunun üzerine Fenerlilerden olmamak kaydıyla Rum tercümanlar arandı. Stavriki Aristarchi en güvenilirli olarak geçici olarak Divan-ı Hümayun tercümanlığına atandı. Stavriki'nin yaptığı tercüme-lerin de Yahya Efendi tarafından denetlenmesi kararlaştırıldı. Stavriki'nin de Rumlarla anlaştığı gerekçesi³⁷ ile görevinden azledildi ve yerine Yahya Efendi atandı. Bu olaydan sonra Divan-ı Hümayun tercümanlığına Müslüman memurlar getirildi. Devlete gerekli tercüman yetiştirilmesi için 1821'de tercüme odası kurulmuş, Yahya Efendi, tercüme odasında dersler vermeye başlamış ve dil bilen birçok hariciye bürokratını yetiştirmiştir.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarından en çok Rumlar yararlandılar. Rumlar tekrar Osmanlı hariciyesinde yüksek mevkilere getirildi. Uzun süre Londra sefiri olan Kostaki Musurus Paşa'nın kardeşi Yanko, Torino maslahatgüzarı, oğlu Stefan Musurus Paşa, Londra sefiri, bacanağı Yanko Fotiades Paşa, Atina elçisi, kayınbiraderi Aleko Bogoridi, Viyana Büyükelçisi daha sonra Şarki Rumeli valisi oldu.³⁸ Musurus ailesinin diplomaside yer edinmelerinde Reşit Paşa'nın etkisi büyüktür. Musurus ailesi, Reşit Paşa'nın hayalini kurduğu din ve ırk müsavatsızlığına dayalı

36 Slade, a. g. e, s. 16

37 Hobhouse, Stavriki'nin tutuklanmasından sonra diğer Rumlara karşı nefretin artışına işaret eder., Hobhouse, a.g..e. s. 418. Rumların tercüman işleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Hobhouse, a.g.e. s. 423-424. Mis Pardeu, Aristarchi ile dönemin en etkili isimlerinden Halet Efendi arasındaki ittifaka değinir. Halet Efendi'nin sonuyla ilişki olarak Aristarchi'nin de sonunun gelişine değinir. Mis Pardeu, The City of The Sultan and Domestic Manner of The Turks in 1836. London, 1836, s. 77.

38 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osman-i Yahud Tezkir-i Meşâhir-i Osmaniyye, yay. Haz. Orhan Hülafü, Mustafa Keskinci, Hamdi Savaş, İstanbul, 1998, CIV/II, s. 461 Aleko Paşa, Maarif Nezareti ve Nafia müsteşarlığı yanında Viyana, Paris ve Londra sefaretlerinde maslahatgüzarlık ve elçilik görevlerinde bulunmuştur. Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, Maarif-i Umu-miye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İçratı, yay. Haz.. Taveddin Kayaoğlu, Ankara, ara, 2001, s. 113, Salnâme-i Umuru Hariciye, Dersaadet, 1318, s.184. Abdülhamit Kırmızı, "19. yy. Osmanlı bürokrasisinin kozmopolit yapısı ve Rum Devlet Adamları" Türkiye Günü, Ekim 1996, S. 42, s. 122-123.

nan imparatorluk mefhumunu temsil ediyordu. Osmanlı'da ilk Gayrimüslüm Paşa da Musurus oldu.³⁹

Rumların Nüfusu

Özellikle Batı Anadolu'da Rum nüfusun arttığı seyyahların dikkatinden kaçmaz. İzmir'in nüfusunun zaman içinde Rumların lehine artması seyyahları şaşırır. 1664'te İzmir'de bulunan Tavernier, 241.000 olan İzmir nüfusunun 60.000 Türk 150.000 Rum 8.000 Ermeni ve 6-7 bin Yahudi'nin olduğunu yazar. Sultan Abdülmecit üzerine 1854'te kapsamlı bir kitap yazan Henri Cristmas, Osmanlı nüfusunu rakamlarla ele alır. Onun verdiği bilgilere göre Avrupa kıtasında 15.500.000, Asya kıtasında 15.350.000, Afrika kıtasında 3.800.000, toplamda 34.650.000'dir. 21 milyon nüfusla Müslümanlar en kalabalık grup olurken ikinci sırada 13 milyon nüfusla Ermeni ve Rumlar gelir.⁴⁰

Karl Von Haller, 1872 de İzmir'e gelir bu şehrin nüfusu hakkında bilgiler verir. Rum nüfusun artışına şaşırır. 60.000 Rum, 30.000 Türk ve geri kalan 35 bin Ermeni, Yahudi ve Frenklerden oluşmaktadır.⁴¹ 1664'ten 1872'ye geldiğinde Türklerin nüfusu yarı yarıya azalmış, Rum nüfusu ise dört kat artmıştır.

1555'te Osmanlı ülkesinde buluna Oqier Ghislain de Busbecq, "Türklerin ölüm ve hastalığa öyle lakaydane bir tavırları var ki... Şaşılacak şey. Türklere göre herkesin ne zaman ve nasıl öleceği ta ezelden alın yazılmıştır. Onun için ölüm mukadderse, tutulmaya çabalamak boşunadır. Değilse korkmak manasızdır. Onun için vebaya tutulmuş kimselerin giysi ve çamaşırlarına dokunurlar. Bu yüzden sirayet çoğalır."⁴² diyerek Türklerin ölüm karşındaki tavrına şaşırır. 1578-1581 tarihleri arasında Osmanlı ülkesinde bulunan Salomon Schweigger, Türklerin ölümcül hastalıklardan korkmadığını onlara göre neden ve nasıl öleceğini belirleyen alın yazısına inandıklarını yazmıştır.⁴³ Benzer yaklaşımlar 1611'de Türki-

39 Sinan Kunalalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa, " Belleten, Temmuz, 1970, C. XXXIV, S.135, s. 424. Kostaki Musurus Paşa'nın sefirliği, dönemin muhafazakar devlet adamlarının eleştirisine maruz kalmıştır. Paşa'nın ve ailesinin diplomaside kurduğu saltanat çeşitli vesilelerle Tanzimat mimarlarının da eleştiri konusu olmuştur. Esat Cemil Paker, hatıralarında Musurus Paşa'nın oğlunu Türkçe bilmemek ve cimrilikle suçlar. Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları, İstanbul, 1952, s. 14.

40 Henri Cristmas, The Sultan Of Turkey, London, 1854, s. 44.

41 Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 123.

42 Oqier Ghislain de Busbecq, Türk Mektupları, Çeviren, Recep Kibar, İstanbul, 2002, s.125.

43 Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581, Çeviren S. Türkis Noyan, İstanbul, 2004, s. 200.

ye'ye gelen İskoçyalı seyyah William Lithgow'un gözlemlerinde de vardır: "Türkler inanırlar ki her kesin kaderi önceden alınmış yazılmıştır. Bu yüzden kaçınılmaz tehlikelerde öncülük ederler."⁴⁴ 1759-1768 tarihleri arasında Osmanlı Ülkesini gezen Papaz Crhristoph Wilhelm Lüdeke, vebaya geniş yer verir. İzmir'de 1759-1760-1762 ve 1765 yılları arasında yaşanan veba salgınında her bir salgından sonra şehrin nüfusu 15000-20000 arasında eksildiğini belirtir. Müslümanların "her şey Allah'tandır, insan ne yaparsa yapsın bu kaderi değiştiremez mantığından dolayı vebaya karşı hiçbir önlem almadıklarından ölümlerin çok olduğunun altını çizer.⁴⁵ 1827-1828 tarihleri arasında Türkiye'yi gezen Frankland, Türklerin gerek veba gerek yangınlar karşısında önlem almadıkları kaderci bir tutum izlediklerini, ölümü Tanrının takdiri olarak görmelerinden dolayı nüfuslarının yarı yarıya azaldığını belirtir.⁴⁶ Miss Julia Pardoe, 1835 Aralığında gelip dokuz ay Osmanlı ülkesinde geçirdiği seyahatinde Türklerin ölüm karşısında takındıkları tutumu eleştirir. Buradaki boş inanca göre gerçek bir Müslüman ya Padişahın buyruğuyla öldürülür ya da vebadan ölürse, günahlarının bağışlanması için hiçbir nedenden gerekmeden doğrucu cennete gider ve oradaki melekler kollarını açarak karşılarlar ve Avrupalılar arasında veba olaylarının az oluşuna da ayrıca sevinirler. Nedeni de Allah'ın Müslümanları onlardan daha çok sevdiğine dair inançlarıdır. Avrupalıların hastalığa karşı önlem almalarına kulak asmazlar. Doğuluların en büyük yıkımları gereksiz ve kendine göre inatçı bir davranışla nasıl körü körüne boyun eğdikleri şaşılacak bir şeydir.⁴⁷ Rumların artan refahı, salgın hastalıklar karşısında Türklerden farklı olarak uyguladıkları tedbirler, nüfus artışının bu oranlarda olmasını açıklamaya yetmemektedir. Batı Avrupa'ya yapılan tarım ürünlerinin ihracatıyla Batı Anadolu'nun önemi artmış, bu bölgede etkili olan büyük toprak sahipleri artan tarım ürünlerine ihtiyacı karşılamak için Adalardan Rumları getirmişlerdi. Rumların nüfusunda görülen bu olağan üstü artış, gerçekte Adalardan Batı Anadolu'ya yapılan göçle ilgilidir.⁴⁸

44 W. Lithgow, *The Total Discourse of the Rare Adventures...* Londra, 1640, s. 163.

45 İlhan Pınar, *Hacılar...*s. 87.

46 Franland, a.g.e., s. 191. Seyyahların Bursa özelinde veba ve salgın hastalıklarla ilgili izlenimleri için bkz, Health W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa, Çeviren, Serdar Alper, İstanbul, 2004, s. 99-104.*

47 Pardeu, a.g.e., s. 285. Olay Yaranga, İzmir'i gezen Fransız gezginlerinin izinde 1837 İzmir'inde veba karşısında Türklerle Fransızların farklı tutumlarına değinir. Olaf Yaranga, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerinin Anlatımlarında İzmir, Çev. Gürkan Tümer, İzmir, 2002, s. 78-79*

48 Serdar Sarısır, *Demografik Oyun Sürgün, İstanbul, anbul, 2006, s. 101-122*

Adet ve Gelenekleri

Ölüm törenleri,

Andre Malraux, mezarlıklar, defin adetleri ve mezar taşlarının bir medeniyet için kimlik göstergesi olduğunu belirtir. Bu anlamda Osmanlı mezar taşları ve cenaze törenleri Osmanlı insanının temel niteliğini gösterir. Tevazuu ve ölümün soğukkanlılıkla karşılanması, hatta ölümün hayata ısındırılması...⁴⁹ Zihniyet tarihinin kurucusu Lucien Febvre, aşkın, ölümün, acımanın, zulmün, sevincin tarihine sahip olmadığını; ölümün tarihinin yazılmasının gerektiğini vurgular.⁵⁰ Seyahatnameler tamda Febvre'nin işaret ettiği gibi tutkuların, duyguların tarihinin yazılması için önemli malzeme içerir. Osmanlı'nın ölüm ve yaşam karşısındaki tavrını Osmanlı arşiv kayıtlarında herhangi bir defterden çıkarmak güç belki de imkânsızken seyahatnameler çok zengin bir içerikle önemli bir veri niteliğindedirler.

14 yıllık uzun seyahati esnasında La Motraye, Osmanlı ülkesinde yaşayan Türk, Ermeni, Yahudi ve Rumların adet ve geleneklerine seyahatnamesinde yer verir. Özellikle ölüm karşısında bu toplulukların farklı tutumu dikkate değerdir. La Motraye bu farklılığı şöyle betimler: "Sultan ve diğer önemli kişilerin mezarları çok görkemlidir. Her biri bir tür şapel olan bu mezarlar, bir kubbeyle taçlanan mermer sütunla yapılır. Ölen kişi mezarına gömüldükten sonra, mezarın üzerinde ahşap, tabut biçiminde bir mozale yerleştirilir, bunun da üzeri tamamen kadife ya da başka değerli kumaşla kaplanır. Mezarın baş kısmına, ölen eğer sultan ise değerli taşlarla süslü bir sarık, eğer değilse sade bir sarık sarılır, Sarılan türbanın cinsine göre de ölen kişinin yaşamdayken nasıl bir görevde olduğu da anlaşılır. Sarık ayrıca kadın ve erkeklerin mezarlarının ayırt edilmelerine de yarar; kadın mezarlarında sarık bulunmaz. Sultan kızları ya da haseki mezarlarının başlarında sadece bir tepelik ya da sorguç bulunur. Bu anıt mezarlarda, mezarın iki başını iki büyük mum süsler. Kur'anlar konur. Mezara gelenler bu Kur'anları okur. Mezar sahibi, mezarın aydınlatılmasında kullanılacak yağ ve mumun alınmasını, Kur'an okuyanlara şükran olarak bir şeyler ödenmesini sağlamak için gerekli geliri getirecek yatırımı da yapar. Mezarlıklarda görülen sıradan mezarlarda anladığım kadarıyla mezarın baş ve ayakucunda mermerden yapılmaya yarım sütunlar yerleştirilir. Ölen kişi bir erkeğe baş ucuna konan taş bir sarıkla son-

49 İlber Ortaylı, "Türkçe Baskıya Önsöz," Osmanlılar ve Ölüm, Hazırlayan, Gilles Veinstein, Çeviren Ela Gültekin, İstanbul, 2007, s. 9.

50 Febvre'nin izinde Fransız Türkologlar Osmanlı'da ölümün tarihini yazma girişiminde bulundular. bkz Gilles Veinstein, "Önsöz", Osmanlılar ve Ölüm, Hazırlayan, Gilles Veinstein, Çeviren Ela Gültekin, İstanbul, 2007, s. 11.

lanır, taşına da ölen kişinin adı kazılır. Ayakucuna konulan taşta ölen kişinin mesleği ve erdemleri genellikle yaldızlı harflerle işlenir. Bu şekilde yapılan mezarlar da yine ancak toplumda belli bir yeri olan insanlar içindir, yoksa toplumun alt tabakalarından insanların mezarlarında herhangi bir kayda rastlanmaz. Cenaze töreni, en önemli insanlar için bile son derece yalın ve sakin geçer. Hıristiyan ve Yahudilerde görülen bağırıp, çağırmalara, ağlayıp, inlemelere Müslüman cenazelerde rastlanmaz. Yine Rum, Ermeni ve Yahudi törenlerinde tanık olduğumuz gibi, ölenin eşi ya da kız kardeşine eşlik eden paralı ağlayıcıları, ağlayıp inleyerek kendi kendini yerden yere atan ölenin akraba ve dostlarını bu törenlerde görmeyiz. Aslında bu üç milletin cenaze törenleri kadar iç karartıcı, ortalığı velveleye boğucu bir şey var mıdır, hiç sanmıyorum. Rum kadınları, belli ki, döktükleri göz yaşlarının eşlerine, çocuklarına ya da başka yakınlarına karşı olan son görevleri için yeterli olmadığına inandıklarından, cenaze töreni sırasında yanlarına yardımcı ağlayıcılar alıyorlar. Onların ağlayıp bağırmaları, saçlarını başlarını yolar gibi yapmaları, göğüs ve midelerini yumruklamalarıyla yani dış güçleri nelere kadirse, onları yapmalarıyla, ölüye saygıda kusur etmediklerine inanıyorlar.⁵¹ Seyyahın ölümle ilgili verdiği bilgi Osmanlı insanının ölüm karşısında farklı tutumları anlamamız açısından kıymete değerdir.

Evlilik Adetleri

Hıristiyan genç bir kızın bir Müslüman ile evlenmesi pek rastlanılır değilse de Girit'te Hıristiyan'ın bol Türklerin az olduğu yerlerde seyrek de olsa bu tür evliliklere rastlanır. Rahipler bu tür evlilik yapanları ve çocuklarını cemaatten dışlar. Eğer kiliseye uygun bir armağan verilirse kilise bu insanları bağrına basar, onlar da kocaları nasıl özgürce camilerine gidip geliyorsa aynı şekilde kiliselerine gidip gelirler, çünkü bu ülkede kadın ya da erkek eşinin dini vecibelerine herhangi bir biçimde asla karışmaz.⁵² Turnefort, gittiği bir evlilik törenini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ülkenin bilmem hangi göreneği doğrultusunda papazın yardımcıları, anne babalar, dostlar, komşular onlara acımasızca birkaç tekme ve yumruk atarlar, onlara bir tek biz vardık iyi davranan ve bu bizim görgüsüzlüğümüze yoruldu...⁵³

51 La Motraye, a. g. e., s. 93-94.

52 La Motraye, a. g. e., s. 125.

53 Turnefort, a.g.e., s. 112.

Rumlarla ilgili Tutumlar:

Tefeci:

1890'larda Türkiye'yi gezen Alman gazeteci Hans Bart, Rumların tefeci olmalarına dikkat çeker. Cumaovası'nı gezen Hans'ın dikkatini Rumların para ile ilgili konularda becerisine dikkat çeker. "Köydeki tüm ticaret erbabı ve küçük esnaf Rumlardan oluşuyor. Türk her türlü ihtiyacını sıkıştığı zaman lazım olan parayı komşusu Rum'dan %63 oranında faizle karşılayabilmektedir. Son zamanda yapılan istatistiklerde yavaş yavaş Türklerin ellerindeki malların Rumlara geçtiğini kanıtlamakta ve bu durumu engelleyici bir yasa üzerinde çalışılmaktadır."⁵⁴

Eşkıya

1670 yıllarda Türkiye'yi gezen arkeolog J. Jacob Spon, Türkler arasında eşkıyalık yapana pek rastlanmadığı, çünkü onların ahlâkı böyle bir şeyi yasaklıyor ve tam tersi sevgiyi emrediyor buna karşın Arapların, Rumların ve Arnavutların eşkıyalık yaptığını yazar.⁵⁵ Slade, eşkıyalık yapan Thamantis'in hikâyesine geniş yer verir. Thamantis diğer Rum eşkıyaları her türlü kepezelikten sonra sıkıldıkları anda af kapısına yüz sürmüş ve Babıalı'den bir affı şahane koparıp ellerindeki binlerce masum Türk'ü silkip atıvermiştir."⁵⁶ 1851-1856 tarihleri arasında İzmir'de bulunan Theodor Fliedner, İzmir'de Rum eşkıyanın faaliyetlerinden bahseder. "genellikle adalardan gelen Rumlar ve Maltalılardan oluşan eşkıya sürüsü şehrin dışında yakaladıkları İzmir'in saygın tüccarlarını kaçıarak dağlardan İzmir manzarası seyrettirerek onlara acı çektiriyor yakınlarından fidye talep ediyorlar."⁵⁷ 1884 yılında Türkiye'de görevli olarak bulunan Sir Charles Eliot, Avrupa'daki Türkiye kitabında Rum eşkıyalarla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. "Klept" eşkıya manasındadır ve bunlar Osmanlı idaresine karşı isyanlar başlatmak isteyen Yunan çeteleridir. "Arnotoller" ise, Keptleri frenlemek, kurulu düzeni korumak için bir nevi jandarma vazifesi gören ve silah taşımalarına izin verilmiş olan kimselelerdir. Kleptler şiddetli kışları umumiyetle İyon adalarında saklanarak geçirirlerdi; yaz gelince tekrar dağlara çıkarlardı. Gündüz dağ yarıklarında, mağaralarda gizlenirler, gece olunca da ağaları ve Arnavutları öldürmek, manastırlardan haraç toplamak üzere işe koyulurlardı."⁵⁸

54 Gezginlerin Gözüyle İzmir , XIX. Yüzyıl II, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s.

114

55 Gezginlerin Gözüyle İzmir , XVII. Yüzyıl, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1998, s. 67.

56 Slade, a.g.e., s. 21

57 Pınar, Hacılar, s. 212.

58 Eliot, a.g.e., s. 221-222

Cimri, Kalles ve Hain

Jean Thevenot'a göre "Rumların adet ve yaşama tarzları hemen hemen Türklerininki gibi olduğu fakat onların daha aşağılık olduğunu belirtir. "Rumlar cimri, kalles, hain, homoseksüel ve sonuna kadar öç güdücü, en azından boş inançlı insanlardır."⁵⁹ Slade, Rumlar arasında Ruslara casusluk eden pek çok hainin olduğunu belirtir.⁶⁰ 1835-1836 yıllarında Anadolu'yu gezen W. J. Hamilton, Rumların intikamcılığını anlattığı bir olayla ifadelendirir.⁶¹ 1835'te İzmir'i gezen Kontes Pauline Nostitz, İzmir'de Doktorluk yapan Helfer ile Rum doktorlar arasındaki rekabete dikkat çeker. "Hele hele Rumların sinsilikleri ve kalleslikleri, yıllar geçse de kurbanlarının peşini bırakmamaları üzerine duyduklarımız bizi tedirgin etti diyerek"⁶² Rumlar hakkında oluşan kötü tutumlara dikkat çekmektedir.

Kurnaz ve Dalavereci

1591 tarihinde Viyana elçisi olarak gelen Wenceslas Wratistaw, Rumların kurnazlığına dikkat çeker. Müslüman tüccar gemilerine korsanlık yapan iki Rum'un kurnazlıklarına değinir⁶³ Slade, göre Doğulu Levantenler ve Rumlar için, bir takım kepezelikler, hile ve ahlâksızlıklar (maddi çıkar sağlıyorsa) fazilet adlandırılır.⁶⁴ Ubcini, 1846'da Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Rumların ticari hayattaki davranışlarına dikkat çekmiştir. "Çarşıda Hıristiyan ve Yahudi satıcılarla iş değışir. Yüz paradan tedricen seksene, altmışa, kırka hatta daha aşağıya bile iner. Genel bir kaide Ermeni'ye istediğı fiyatın yarısına; Rum'a üçte birine, Yahudi'ye dörtte birini verir. Fakat bir Müslüman'a istediğı fiyatı vermeye razı olmanız gerekir. Müslüman tek satıcıdır ve daha fazla satış yapan komşusunu kıskanmaz. Bekler.⁶⁵ Eliot, "Askerlikte beceriksizdirler ama akıllıdırlar. Dini mücadeledeki kurnazlıklarına bir de ticari kurnazlık ve hilecilik eklediler. Alışverişlerde çok vicdansızdırlar.⁶⁶ 20. yüzyılın ünlü yazarlarından ve Nobel edebiyat ödülü (1920) sahibi Knut Hamsun, İstanbul'a 1899-1900 yıllarında yaptığı seyahatinde Rumlarla ilgili iyi izlenimle dönmez. Rumları kurnaz, çıkarıcı ve hilebaz olarak görüp onlardan iğrenir.⁶⁷

59 Thevenot, a.g.e., s. 197

60 Slade, a.g.e., s.192

61 Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl II, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 39

62 Pınar, Hacılar, s. 155.

63 Wratistaw, a.g.e., s. 145.

64 Slade, a.g.e., s. 25

65 F. H. A. Ubcini, 1855'de Türkiye, Çeviren Ayda Düz, İstanbul, 1977, s. 78.

66 Eliot, a.g.e., s. 221.

67 K. Hamsun, H. C. Andersen, İstanbul'da İki İskandinav, Çeviren Banu Gursaler Syvertsen, İstanbul, 1993, s. 55

Rüşvetçi

1844 yılında Türkiye gelen Ludwing Ross, Rumların dinsel kurumlarının rüşvetle işlediğine dikkat çeker "İstanköy Metropolitisi baba bugünkü görevi için 60.000 kuruş ödediğini ve hatta bu paranın yüzde yirmisini borç olarak temin ettiğini söylemişti. O da bu parayı çıkarmak için elbette köylülere yükleniyordu ve iki yılda parasını çıkaracağını umuyordu. Bu memleketteki çürüme o dereceye varmış ki kimse bunun haksızlık olduğundan söz bile etmiyor."⁶⁸

Bozguncu, Cahil

İngiliz Elçisi Edward Wortey Montagu'nun eşi olan 1717-1718'de İstanbul'da bulunan Lady Montagu, Rumlara karşı oldukça tepkili ve kızgındır. Ona göre "Bizdeki Kur'an tercümelemleri Rum papazlardan gelme kopyalar olduğu için kasten aslını bozmuşlar. Dünyada bunlar kadar bozguncu ve cahil insan yoktur."⁶⁹

Entrikacı, Alçak ve Küstah

Seyyahlar Rumların alçak ve hain oldukları konusunda ağız birliği etmiş gibidir. Onlara göre Rumların böylesi özelliklere sahip olmaları mirasına sahip çıkımları Bizans'tan gelmektedir. Onlar atalarının olumsuz özelliklerini devam ettirmektedirler. 1809-1810 tarihleri arasında Türkiye'yi gezen J. C. Hobhouse,⁷⁰ 1811-1814 Osmanlı topraklarında bulunan Fransız diplomat Tancoigne, 1815'te askeri ateşe olarak İstanbul'da bulunan Pertusier,⁷¹ Ubucini ve Eliot gibi seyyahlar, Rumlardaki kötü özelliklerin Bizans'tan gelme olduğunu belirtirler. Bu yargılarında mezhep farklılığı ağır basmaktadır. Onlara göre Rumlar Türkler'den daha çok Katolikliğe düşmandırlar. Seyyahların kolektif bilinçleri Rumlara karşı tavır alışlarını belirlemektedir. Buna karşın siyasi çıkarların ağır bastığı dönemler de vardır. Özellikle Yunan isyanları öncesinde oluşan Yunan severlik hareketi İngiliz çıkarlarıyla paralel gelişmiştir. Bu dönemde Choiseul-Gouffier⁷² ve Lord Byron, olumlu bir Yunan portresi çizmişlerdir.⁷³ Ama bu çok da uzun sürmemiş Avrupalıların Rumlara bakışı geleneksel kalıplarına dönmüştür.

68 Gezinlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl I, Derleyen ve Çeviren İlhan Pınar, İzmir 1996, s. 87.

69 Layd Montagu, Türkiye Mektupları, Çeviren Aysel Kurutluoğlu, İstanbul, 1978, s. 42.

70 J. C. Hobhouse, A Journey through Albania and other Provinces of Turkey In Europe and Asia to Constantinople During the Year 1809-1810, Philadelphia, 1817, Rumları arsız ve küstah olarak tarif eder, s. 386.

71 Arzu Etensel İldem, Fransız Gezinlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, İstanbul, 2000, s. 108.

72 Choiseul- Gouffier, Voyage Pittoresque dans l'Empire Ottoman, 1809.

73 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, İldem, a.g.e.

Geveze, Yaygaracı

Fransız Kralı adına 18. yüzyılın başında seyahat yapan Piton de Tournefort göre, Yunanlılar-Rumlar geveze ve kötü niyetli insanlardır. Türkler ciddi insanlardır, aptal değillerdir, ama az konuşurlar, içtenliğe ve alçakgönüllülüğe, belagatten daha az önem verirler. Aynı şeyi Yunanlılar için söyleyemeyiz. Yunanlılar karşılakilere acımadan konuşur. Türkler gereksiz sözler söylemezler oysa Yunanlılar durmadan konuşur.⁷⁴ Rumların yüksek sesle el kol hareketleri yaparak konuşmaları diğer seyyahların da dikkat çektikleri bir husustur. 1874'te Türkiye'ye gelen İtalyan edibi Edmondo de Amicis, bir birine iki zıt Türk ve Rum karşılaştırmasını anlamaya çalışır. "Bu iki adamı yan yana görmek birinin ötekine neden barbar, bir mağrur, bir zalim, bir vahşi gibi görüldüğünü, ötekinin de diğerinin neden hafif meşrep, sahtekâr, yaygaracı, hilekâr olduğu hükmüne vardığını ve bir birlerini karşılıklı olarak küçük görmelerinin, birbirlerinden karşılıklı olarak nefret etmeleri gerektiğini, bir birleriyle anlaşamayacaklarını anlamaya yeter."⁷⁵

Rumların Türklere Benzemeye Çalışması

17. yüzyıl seyyahları, Rumların günlük yaşamlarında adetlerinde Türkleri taklit ettiklerini, ev döşeme, yeme ve içme adetlerinin Türklere çok benzediğine işaret ederler.⁷⁶ Rumlar zenginleştikçe Avrupai tarzda giyinmeye, yemeye ve içmeye başladı. Çocuklarını Avrupa ülkelerinde okutmaya başladılar. Evlerinde piyano buldurmak moda haline geldi.⁷⁷ Hobhouse, özellikle tercümanlık yapan Rumların kadınlarının İzmir ve İstanbul gibi yerlerde modern dilleri öğrenip Avrupa medeniyetine uyum sağladıklarına dikkat çeker.⁷⁸ Rumların Avrupa medeniyetine uyum sağlamada gösterdiği beceriye 1835'te Türkiye'ye gelen Mis Pardeu da dikkat çeker. Özellikle Rumların yemek yerken Avrupalılar gibi, kaşık, çatal ve bıçak kullanmaya özen gösterdiklerini belirtir.⁷⁹ Osmanlı tebaası Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar Avrupa modasına uyum sağlamada bir biriyle yarışır gibidir. Fransız usulü giyinme yeme ve içmenin yanında Fransızca konuşmak da

74 İldem, a.g.e., s. 27.

75 Edmondo De Amicis, İstanbul, Çeviren Beynun Akyavaş, İstanbul, 1993, s. 150.

76 Aybet, a.g.e., s. 193.

77 John Audjo, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of Grek Islands Spring of Summer of 1833*, London, 1835, s. 75 ve 111. Audjo Osmanlı ülkesine yaptığı gezide Müslüman ve Rum mahallelerini izler. Müslüman mahallesi sessizlik içindeyken Rumlar gayet eğlencelidir. Avrupa tarzı müzik yapıp eğlenirler Avrupa kitaplarını okurlar.

78 Hobhouse, s. 412.

79 Mis Pardeu, a.g.e., s. 70-71.

moda halini almıştır. Fransız salon kültürü zenginleşmiş Rum seçkinlerinin davranış kodlarını belirtmekte gecikmez. 1859 İzmir’ini anlatan Mortitz Busch, Rumların Avrupaileştikçe Osmanlı unsuru olmaktan çıkışını çarpıcı bir dille ifade eder. “Rumlar benimsedikleri Frenk giysileriyle, artık bu unsur olma özelliğini yitirmeye başlamışlar. Sokakların ismi genellikle Fransızca, son savaştan sonra bazı sokaklara İngilizce ve Almanca isimler verilmiş. Dükkânlar ve mağazalarda genellikle Paris, Londra ve Viyana kökenli mallar satılıyor. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca da burada anlaşmak için gerekli diller. Ayrıca çok sayıda kitabevi ve sanat galerisine, fotoğraf atölyesi ve ecza laboratuvarına rastlanıyor. Buradaki evler genellikle Avrupa’daki gibi döşenmiş ve akşam saatlerinde rıhtımda gezintiye çıkan kadınlar şık tuvaletleriyle Paris’in seçkin dünyasıyla yarışır gibiler.⁸⁰

Avrupa medeniyetine uyum sağladıkça Rumların zaman içinde benzemeye çalıştıkları, önemsedikleri Türklere karşı duyguları değişmeye başladı. Alexandra Sfını, Fenerli Rumların günlüklerinde 17. yüzyıldan 19. yüzyıla Türklere karşı Rumların tutumlarının değişimini inceler. Rumların tahayyülündeki dürüst, iyi, yiğit, bilge, adil Türk imajı, yerini barbar, kibirli, cahil, boş inançlıya bırakır.⁸¹

Sonuç

16. ve 19. yüzyıl arasında yazılmış Batılı seyyahların seyahatnamelerinde Rumlar iyi özellikleriyle resmedilmez. Onlar, açgözlü, kurnaz, entrikacı, geveze, boş inançlı, gibi sıfatlarla tasvir edilir. Seyyahların olumsuz Rum imajı içinde olmalarının önemli bir sebebi Rumlarda gördükleri kötü tarafların Türklerin etkisiyle olduğunun altını çizmektir. Türklerin esareti altında Rumlar, yozlaşmıştır. Bazı seyyahlar daha dinsel sebeplerle olumsuz bir Rum portresi çizer. Rumlar karşısında Türkler konuksever, hayvansever, yiğit, inançlı insanlardır. Avrupalıların Rumlara karşı bu kadar olumsuz tutum takınmalarında mezhep farklılığının, mezhep çatışmasının etkisi aranmalıdır. Büyük İskender’in kurduğu Helen İmparatorluğundan sonra ikinci büyük imparatorluk olan Roma İmparatorluğu’nun idari anlamda parçalanmasıyla Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrılmıştır. Bu ayrım, Hıristiyanlığın kendi içindeki siyasi bir kırılma, Hıristiyanlığın kendi içindeki ruhani iktidarının çatallaşması, bölünmesi ve böylece doğu-batı karşıtlığının keskinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Seyyahların Rumlara karşı tutumlarının kökeni, Doğu Roma-Batı Roma ayrımına kadar uzanmaktadır.

80 Pınar, Hacılar, s. 229.

81 Alexandra Sfını, “Fenerlilerin Günlüklerinde Değerler Sistemi ve Milletler”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993, İstanbul, 1998, s. 91-103

Seyyahlar her ne kadar Rumlara karşı olumsuz bir portre çizmiş olsalar da Osmanlı'da yaşayan Rumların gündelik yaşamlarını anlamamızda önemli bilgiler vermektedir. Rumların özellikle 18 ve 19 yüzyılda elde ettikleri zenginlik ve bunun elde ediliş tarzıyla ilgili seyyahların verdiği bilgiler son dönem iktisat tarihi çalışmaları için önem arz etmektedir. Seyyahların Rumların adet ve geleneklerine dair verdiği bilgiler halk bilimi çalışmalarında önemle kullanılması gerekmektedir. Osmanlı tebaası arasında tebaa-devlet, tebaa-tebaa ilişkisinin anlaşılmasında seyyahların gözlemlerinden yararlanmalıdır. Seyahatnameler bu bağlamda edebiyatın içine hapsolunup iyi vakit geçirilecek metinler olmaktan çok, sosyal antropoloji, etnoloji, tarih, hukuk, sosyoloji, felsefe ve teoloji gibi pek çok disiplini ilgilendiren metinlerdir. Sorun seyahatnameyi edebiyatın bir şubesi gibi görmektir. Seyahatnameye başka bir gözle bakmayı becerdiğimizde pek çok alanla ilişkisinin olduğu anlaşılacaktır. □